

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження Каряки Олександра Віталійовича «Ольвія Понтійська як античне місто: історія дослідження внутрішньої структури та планування (кінець ХУІІІ – перша третина ХХ ст.)», подане на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлюється щонайменше двома чинниками: по-перше, історіографія Ольвії Понтійської, зокрема структури міста і його планування, досі не була предметом системного і спеціального дослідження; по-друге, деякі питання археологічного і конкретно-історичного характеру, порушені в дисертації Олександра Віталійовича Каряки, засвідчують його фаховість і як археолога. Відрадно, що автор підійшов до з'ясування проблеми з погляду цивілізаційного погляду на проблему, розглядаючи Ольвію не лише як частину античної цивілізації, але й сегмент української історії найдавніших часів. Не викликає сумніву твердження дисертанта про те, що дослідження цієї унікальної пам'ятки заклало фундамент української античної археології та антикознавства. Історіографічне осмислення давньої історії України в її взаємозв'язках зі світовими цивілізаціями не можливе без поглибленого вивчення соціокультурних процесів, невід'ємним компонентом яких виступає антична культура, а його реалізація наштовхується на низку труднощів, породжуваних, з одного боку, успадкованим від радянської доби нігілістичним ставленням частини істориків до античної проблематики, комплексом совкової свідомості, а з другого, відсутністю належної методики залучення специфічних джерел археологічної науки до історіографічних студій, браком методики їх опрацювання в структурі історіографічних практик.

Додає актуальності проблеми й те, що вона розглядається на тлі тісного зв'язку історії з картографією, яка в умовах інтеграції української історіографії в європейський та світовий інтелектуальний простір висувається на чільне місце в системі спеціальних історичних дисциплін.

Дисертаційна робота органічно пов'язана з науковою темою Херсонського державного університету «Інтелектуальна історія ХІХ-ХХ ст.» і цілком кореспондується з тематикою відділу античної археології Інституту археології НАН

України (державний реєстраційний номер 0108U010560), з планами інших наукових інституцій, пов'язаних з моніторингом археологічного простору України. О. В. Каряка бере безпосередню участь у реалізації цих проектів.

Аналіз структури та змісту дисертації засвідчив цілісність і завершеність дослідження. Структура роботи (вступ, 5 розділів, 12 підрозділів, висновки, список джерел та літератури), хоча й не є досконалою, все ж вибудована у відповідності з поставленою метою: з'ясування історії формування поглядів дослідників на розвиток внутрішньої структури простору міста Ольвії, відстеження ідеологічних впливів і змін у наукових пріоритетах археологічних досліджень кінця ХУІІІ – першої третини ХХ ст.

У Вступі з достатньою чіткістю охарактеризовано актуальність, наукову новизну теми, практичну цінність роботи, досить коректно сформульовано дослідницькі завдання, окреслено об'єкт та предмет дослідження, його територіальні та хронологічні межі (с. 17-22). Логічною видається система використаного в роботі методологічного інструментарію, який включає низку сучасних підходів до розуміння теоретичних засад, методологічних принципів і дослідницьких методів історіографічного пізнання.

Показником теоретичної та методологічної зрілості О.В. Каряки може слугувати, насамперед, перший розділ дисертації «Джерела, історіографія та методологія дослідження», в якому представлена його дослідницька лабораторія, методика пошуку, виявлення, систематизації та класифікації джерел, методи здобуття історіографічної інформації (с. 24–44). Методологічні засади враховують як новітні досягнення історіографії, так і відповідні надбання археологічної наук, зокрема вчених Інституту археології НАН України.

Історіографічна частина, хоч і не велика за обсягом у силу недостатнього масиву безпосередніх джерел, все ж створює загальну картину історіографічного процесу, стану і повноти дослідження проблеми попередниками. Зі знанням фактажу зроблено огляд їх праць (здебільшого через персоналії) і виокремлено два етапи дослідження теми: початковий - до початку ХХ ст. і радянський (назви етапів не дуже вдалі, оскільки відбивають різні критерії періодизації).

У чотирьох наступних розділах у логічній послідовності викладено результати історіографічного дослідження таких проблем, як: а) початковий етап формування поглядів на внутрішню структуру Ольвії; б) становлення української античної археології на тлі ольвійської проблематики в 1920-х рр. та її згортання; в) відновлення розкопок Ольвії в контексті радянізації та ідеологізації науки в 1930-х рр.; г) дослідження історії картографування і планування Ольвії. Зокрема, в другому, третьому і четвертому розділах розглянуто базові історіографічні джерела, які проливають світло на суперечливий процес зародження ольвієзнавства в Україні, формування української античної археології, на зміну історіографічної ситуації та концептуальних підходів до проведення розкопок і вивчення античної пам'ятки в умовах насадження тоталітаризму в системі науки. Взяті в комплексі ці джерела та їх авторська інтерпретація дозволяють вивести певні тенденції нарощування знань з історії Ольвії та її структури.

Доповненню цих знань на основі окремого розгляду історії картографування і створення генерального плану Ольвійського городища, починаючи з XIX ст. до сучасності, присвячений п'ятий розділ. У ньому особливу увагу звернуто на вивчення топографічних планів, архітектурних пам'яток, пріоритетних об'єктів внутрішнього планування міста, його соціальної структури, водопостачання тощо. Дуже важливу додаткову інформацію становлять створені автором змістовні додатки до дисертації, які включають: а) словник спеціальних термінів з теми дослідження; б) короткі біографічні довідки про найбільш знаних і авторитетних дослідників Ольвії; в) карти і плани Ольвії; г) малюнки матеріальних пам'яток і будівельних залишків на теренах міста; д) численні світлини території міста, процесу проведення розкопок, а також учасників археологічних експедицій різних років.

Проаналізувавши в хронологічній послідовності пошукову і дослідницьку діяльність представників кількох генерацій археологів, які впродовж XIX-XX ст. шляхом розкопок, інтерпретації виявлених пам'яток, а також картографування вивчали історію Ольвії Понтійської як античного міста, його внутрішню структуру і планування, автор дисертації переконливо обґрунтовує висновок про те, що їх зусиллями створено великий масив праць і закладено фундамент для подальших

досліджень.

Завершується робота стислими, але змістовними висновками, які впливають зі змісту розділів, підводять логічний підсумок дослідження, репрезентують його результати (с. 184–187). Елементи дослідницького характеру властиві й списку та рубрикації використаних джерел та літератури, який включає понад 480 позицій, з яких більше 200 неопублікованих документів із архівних фондів України та Російської Федерації.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що у процесі здійснення дослідження мета досягнута і завдання дисертаційної роботи реалізовані, а сама вона є завершеною і оригінальною науково-кваліфікаційною працею, виконаною самостійно.

Наукова новизна і значення одержаних результатів визначаються тим, що дисертація – перше в Україні системне дослідження історії проведення археологічних розкопок і нарощування знань про внутрішню структуру та планування античного міста Ольвії впродовж першої половини ХІХ - першої третини ХХ ст., створене на основі сформованого автором джерельного комплексу, в якому представлені різні типи і види історіографічних, конкретно-історичних та археологічних джерел, значну частину яких введено до наукового обігу вперше, а їх дослідження дозволило одержати наступні результати:

1. Підведено підсумки багаторічного вивчення проблеми в Україні і за рубежом у контексті створення повноцінної історіографії Ольвії Понтійської, виокремлено найважливіші етапи і наукові осередки дослідження, проаналізовано найбільш вагомі праці історіографічного характеру і на цій основі встановлено, що її історіографічний аспект досі не отримав цілісного висвітлення. Це надало роботі актуальності і наукової свіжості. З позицій цивілізаційного підходу до історичного процесу доведено, що Ольвія Понтійська - одна з найбільш знакових античних пам'яток на теренах півдня України, яка уособлює, з одного боку, давньогрецьку історію, а з другого, засвідчує безпосередню приналежність території давньої України до європейського цивілізаційного світу.

2. Виявлено, систематизовано і сформовано шляхом джерелознавчої та

історіографічної евристики, а також інших методів комплекс історіографічних, конкретно-історичних та археологічних джерел з історії проведення археологічних розкопок, дослідницької діяльності і процесу нарощування знань упродовж XIX-XX ст. з історії дослідження Ольвії як античного міста-держави, визначного соціокультурного осередку. Здійснено типологію і класифікацію джерел, досліджено їх інформаційні ресурси, розкрито шляхи і потенційні можливості для нового осмислення ролі Ольвії в цивілізаційній історії давніх теренів України. У процесі багаторічного виконання роботи О.В. Каряка брав особисту участь у проведенні археологічних експедицій, фіксації їх наукових надбань, засвідчивши належний рівень археологічної фаховості та компетентності.

3. Актуалізовано численні опубліковані і рукописні праці, інформаційні та оперативні документи археологів і наукових осередків дорадянських і радянських часів, створені в процесі і на основі розкопок на території Ольвії, як важливі історіографічні джерела, реконструйовано їх інформаційний потенціал з метою встановлення його значення для аналізу процесу нарощування знань з історії дослідження внутрішньої структури та планування Ольвії.

4. З'ясовано на основі аналізу великого масиву історіографічних джерел, які стосуються дослідження Ольвії, процес становлення та інституціалізації української античної археології на початку і в середині 1920-х рр., розкрито характер організаційного і частково світоглядного протистояння українських наукових осередків та ленінградського центру античної археології, висвітлено організаційний досвід роботи академічного Археологічного комітету та Наукової ради Ольвійської експедиції, її персональний склад.

5. Концептуально переосмислено особливості і роль дослідницького процесу, присвяченого ольвійській проблематиці, в підготовці нового покоління археологів-античників, форми їх ідейного зомбування в умовах насадження комуністичної ідеології і тоталітарного мислення, розгортання репресій в 1930-х рр. Автор не оминув і деякі конкретні репресії проти української інтелігенції на тлі «розстріляного відродження», в ході яких постраждали й українські археологи.

6. Уточнено підходи до з'ясування внеску державного заповідника "Ольвія" та

його співробітників у збагачення знань з ольвійської проблематики, збереження виявлених пам'яток, показано й негативні наслідки для його діяльності адміністративного втручання в наукову і популяризаторську роботу, його ідеологізацію і насадження совкової свідомості.

7. Наукове значення дисертаційного дослідження полягає також у її антропологічному вимірі. В ньому персоніфіковано внесок багатьох знакових археологів у проведення розкопок на теренах Ольвії, дослідження та інтерпретацію знахідок, у картографування території пам'ятки. В дисертації фігурують відомості про більше ста науковців, причетних до опрацювання ольвійської проблематики. Пріоритетне місце відведено таким постатям як М.Ф. Болтенко, Ф.А. Козубовський, С.Д. Крижицький, М.О. Макаренко, Л.М. Славін, Б.В. Фармаковський та ін.

На погляд опонента, елементи наукової новизни сформульовані в дисертації та авторефераті коректно, їх обсяг та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Значення одержаних результатів та висловлених рекомендацій для історіографії та археологічної практики вимірюється їх спрямованістю на оновлення теоретичних засад і удосконалення методології наукових студій з історії нагромадження знань про Ольвію Понтійську, продовження з археологічних пам'яток міста, його структури, планування та картографування. Йдеться також про відхід від радянських практик проведення археологічних експедицій, подолання деяких стереотипів, успадкованих з минулих часів.

До реалізованих теоретико-практичних завдань належить удосконалення методики пошуку, опрацювання та використання джерел з історії дослідження внутрішньої структури Ольвії, узагальнення досвіду картографування Ольвійського городища і створення композитного плану його території.

Особистий внесок автора у розробку означеної теми полягає у виявленні, систематизації та аналізі історіографічних джерел з історії нагромадження знань про дослідження внутрішньої структури та планування Ольвії Понтійської як античного міста в період з кінця ХУІІІ – до середини 1930-х рр. Автор вивив і ввів до наукового значний масив не актуалізованих джерел з історії організації археологічних

досліджень, які стосуються внутрішньої структури та планування Ольвії. Особливу цінність мають архівні документи 1920-1930-х рр., які дозволяють заповнити чимало «білих плям» в історіографії українського антикознавства. До опосередкованих результатів роботи дисертанта слід віднести створення ним загального композитного плану ольвійського городища, який є найбільш точним на нинішньому етапі.

Одержані в ході дослідження результати оприлюднені в численних наукових, енциклопедичних та довідкових виданнях і можуть використовуватись для створення узагальнюючих і монографічних праць з історіографії археологічної науки, оновлення навчальної літератури з історії України, археології, історіографії та джерелознавства, інтелектуальних біографій видатних українських та зарубіжних археологів, а також будуть враховуватись в подальших дослідженнях Ольвії як пам'ятки історії і культури. Науково-практичну цінність мають розроблений і оприлюднений автором композитний план Ольвії (2017 р.), а також деякі висловлені ним по ходу дослідження критичні зауваження, рекомендації та пропозиції.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Запропоновані автором висновки, хоч і не великі за обсягом, але відбивають основний зміст і обсяг вирішених дослідницьких завдань, базуються на застосуванні як загальнонаукових методів, так і джерелознавчих та історіографічних. Обґрунтованість результатів підтверджується й особистою участю дисертанта в археологічних експедиціях, пов'язаних із дослідженням Ольвії, з архівуванням відповідних інформаційно-звітних матеріалів, з виданням низки археологічних праць, суміжних з темою дослідження, що свідчить про високий рівень його фахової підготовки.

Основні положення та висновки дисертаційної роботи з **достатньою повнотою викладені** у 20 наукових публікаціях, з яких 12 у фахових виданнях, у тому числі – у зарубіжних. Вони доповідались на багатьох міжнародних і регіональних наукових конференціях і взяті в сукупності з публікаціями розкривають результати дослідження і свідчать про їх належну апробацію у відповідності до вимог, доводять самостійність і завершеність проведеного дослідження. Знайомство з авторефератом

дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою, змістом та висновками він відображає результати дослідження та відповідає існуючим вимогам та обраній спеціальності.

Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаємо доцільним вказати на низку *дискусійних положень, висловити деякі зауваження та побажання* щодо подальшої роботи:

1. Дискусійними є окремі положення методологічної частини, зокрема трактування понять «об'єкт» і «предмет» дослідження (с.18), змістовне наповнення яких варто було б поміняти місцями, адже предметом історіографії виступають тенденції нагромадження знань, процес їх нарощування, а не просто історія (с.18). Правильно охарактеризувавши сутність методологічних принципів і основних методів пізнання, автор недостатньо спроектував цей інструментарій на свою лабораторію вирішення дослідницьких завдань. Не зовсім зрозуміло, як в історіографії застосовуються методи «історико-архівні», «археологічні» та «картографічні» (с.50), більш ґрунтовно слід було б охарактеризувати методи історіографічного аналізу та компаративістики.

На нашу думку, дещо спірним і недостатньо вмотивованим є виокремлення історії картографування в окремий розділ. До того ж його періодизація слабо кореспондується з періодизацією проблеми загалом, оскільки починається з перших років XIX ст. і доводиться до XXI ст. Очевидно певна міждисциплінарність дослідження (археологія – історія – історіографія) штовхала автора на передачу змісту конкретно-історичного матеріалу, його хронологічної подачі, що зашкодило глибині аналізу історіографічних джерел з погляду їх новизни, повноти і достовірності. Сказане особливо стосується оцінки праць, підготовлених з позицій марксизму та історичного матеріалізму.

2. Дещо звуженим видається коло суґубо історіографічних джерел, відсутня характеристика авторської моделі їх класифікації, за її межами залишився такий важливий вид джерел як рецензії, бібліографічні огляди та приватний епістолярій. Відомості про більшість із джерел носять описово-інформаційний характер (на сс.31-32 подано звичайний перелік щоденників, а на сс. 33-35 – перелік посилань на праці

та дисертації, прізвищ їх авторів). Завдання ж цієї частини мало орієнтувати дисертанта на критику джерел, встановлення їх достовірності. Характеризуючи інформаційні ресурси фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, автор оминув документи директивного характеру, які стосуються Академії наук, Інституту археології, Археологічного комітету та Державного заповідника "Ольвія".

3. Потребують додаткового обґрунтування хронологічні межі дослідження і його внутрішня періодизація. Викликає сумнів, що локалізація пам'ятки може слугувати рубіжною віхою в історіографії (с.18). Тим більше, за словами автора, вона відбулася в середині ХІХ ст. (с.65). У назві роботи верхня межа датується першим тридцятиріччям ХХ ст., а в тексті – середина 1930-х рр. Якщо ці дати з певними застереженнями можуть бути прийнятними для дослідження самої проблеми, то вони не є коректними для історіографічної частини (тобто, для історіографії історіографії).

4. В ряді місць кидається у вічі описовий і хронологічно-реєстраційний спосіб подачі історіографічного матеріалу (с.164-165), інколи аналіз праць підмінено викладом їх змісту, особливо в підрозділах 2.2 «Епізодичні дослідження пам'ятки у другій половині ХІХ ст.», хронологія якого виходить за межі теми, 4.2. «Державний заповідник «Ольвія» в системі адміністрування» та 5.1 «Історія ольвійської картографії». До речі, цей термін належить самому автору, але недостатньо аргументований. В літературі більш поширеною є формула «Історичне картографування Ольвії».

Можна висловити й деякі інші зауваження, зокрема фрагментарність порозділових висновків, недогляди редакційного і граматичного характеру, неточні власні назви, наприклад, «Державний університет ім. Т.Г. Шевченка» (с.24), некоректне використання окремих понять ("громадянська війна" - с.126-129; "епоха Слав'яна"), неповне бібліографічне описування деяких джерел, зокрема архівних, переклад назви архіву (с. 205) та ін.

І все ж, висловлені зауваження істотно не впливають на загальну цілком позитивну оцінку дисертації, не знижують рівень її новизни та вагомості отриманих

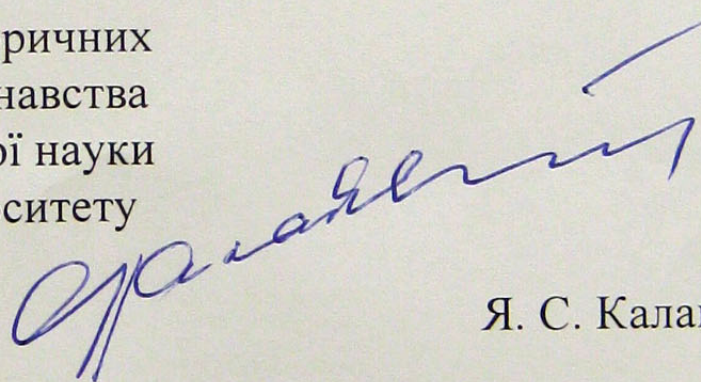
наукових результатів.

Загальний висновок. Дисертація О.В.Каряки є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною працею з історіографії, в якій отримані багато в чому нові, науково обґрунтовані та практично цінні результати, що містять важливі узагальнення з історії нагромадження знань з історії Ольвії Понтійської. Новизна і актуальність дослідженої проблеми, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, повнота їх викладу в опублікованих працях автора відповідають вимогам до кандидатських дисертацій.

Вважаю, що дисертаційне дослідження «Ольвія Понтійська як античне місто: історія дослідження внутрішньої структури та планування (кінець ХУІІІ – перша третина ХХ ст.)» відповідає вимогам п.п 9, 11, 12, 13, «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08. 2015 р. та № 1159 від 30.12.2015р.), а його автор Олександр Віталійович Каряка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

21 травня 2018 р.

Я. С. Калакура

